

■ BEVEZETÉS

Kristó Gyula utolsó, már halála után, 2005-ben az Aetas hasábjain megjelent tanulmányában igen jellemzően ragadta meg a Magyarországi Klemenciával és Beatrixszal kapcsolatos sarkalatos problémát, élettörténetük feldolgozásának hiányát.¹ A történeti kutatásban I. Károly magyar király testvéreinek mostoha sors jutott osztályrészül. Ebben valószínűleg komoly szerepet játszott az az egyszerű körülmény, hogy a források ez ideig zömmel feltáratlanok voltak. Egy-egy Klemenciával kapcsolatos oklevél ugyan bekerült a magyarországi Anjou-kor levéltári forrásait feltáró tekintélyes kiadványsorozatba, mivel azonban életútjának jelentős része Nápolyhoz, illetve Franciaországhoz kötődik, így a hazai kutatás érdemben nem foglalkozott személyével. Ez a hiány feltűnő azonban a „másik” oldalon is. A korabeli Nápoly és Franciaország történiáját tárgyaló munkák egyikében sem olvashatunk részletesebben I. Károly magyar király fiatalabbik hűgáról, ahogy az idősebbik testvéréről, Beatrixról sem. Az itt feltárt források gazdagságának a tükrében igazán meglepő ez az érdektelenség, ami leginkább annak köszönhető, hogy Klemencia a férje, X. Lajos rövid uralkodását övező nem túl hízelgő megítélés folytán amolyan epizód szereplővé vált. Ebből a szerepkörből pedig nem sikerült kitörni, amit csak megerősített a IV. (Szép) Fülöp halálától a Capeting–Valois-dinasztiaváltásig eltelt szűk másfél

1 „I. Károly (vagy ismertebb nevén Károly Róbert) magyar király családi viszonyait ezúttal csak egészen szűken értelmezve, feleségeire és gyermekeire korlátozva mutatom be. **Nem mintha érdektelen lenne szólni apjáról, Anjou Martell Károlyról, anyjáról, Habsburg Klemenciáról, kivált pedig testvéreiről, Beatrixról és Klemenciáról, akikről Magyarországon alig-alig tudnak.** [kiemelés: K. G.] E helyütt legyen elég annyi, hogy Károly 1288-ban, Beatrix 1290-ben, Klemencia pedig 1293-ban született. Szüleiket balsors üldözte, mindketten fiatalon, hűszas éveikben elhunytak; Klemencia 1293-ban hasonló nevű leánya születésekor, Martell Károly pedig 1295-ben pestisben halt meg, így az aprócska gyermekek igen korán teljes árvaságra jutottak. Nevelésük a nagyszülökre, II. Károly nápolyi királyra és feleségére, Máriára (Árpád-házi V. István magyar király leányára) hárult. II. Károly legidősebb fiával, Martell Károlyval trónörökösét is elvesztette, mivel pedig másodszülöttje, a ferences rendhez vonzó Lajos (rövidesen Toulouse püspöke) papi pályát választott, a nápolyi uralkodó 1296-ban – Martell Károly ága mellőzésével – harmadszülött fiát, Róbertet jelölte ki utódává. Ezzel évtizedek múlva kirobbanó viszály magvait hintette el a nápolyi Anjou-dinasztián belül, amelyben azzal, hogy Károly Róbert 1300-ban Magyarországra került, magyar és nápolyi ág alakult ki, ez utóbbi pedig tovább osztódott tarantói és durazzói ágra. [...] Jellemző, hogy az a Beatrix és Klemencia, akik bizonynyal soha nem jártak Magyarországon, a külszági protokollban mint Magyarországi Beatrix és Klemencia szerepeltek. [...] További vizsgálatok tárgya, hogy Károly Róbert miért nem igyekezett erőteljesebb kapcsolatokat kiépíteni befolyásos hűgaival, hiszen Klemenciából – ha rövid időre is – Franciaország királynéja, Beatrixból pedig a vienne-i vicomte felesége lett.” Kristó Gy.: Károly Róbert családja 14–15.

évtizedről alkotott „látlet”. Maurice Druon regényfolyamának következtében ez az időszak a közgondolkodásban valóban az „elátkozott királyok” korává vált, Klemencia pedig mintha egy balsorsú (özvegy) királyné szerepét öltötte volna magára. Ebben kétségkívül nagy szerepe lehetett férje, majd az utószületett gyermek – a francia trón várományosának – váratlan halála.

Annak ellenére igaz mindez, hogy Klemencia egy meglehetősen mozgalmas időszakban élt. A 14. század első felében az európai dinasztikus kapcsolatok történetében számos mélyreható változás következett be. Míg a Francia Királyságban a Capeting-család utódlási problémái – amelynek Klemencia ténylegesen is részese volt – elvezettek egy oldalági dinasztia, a Valois-k felemelkedéséhez, addig Magyarországon az Anjouk hosszas előkészületek után, ha nem is könnyen, de I. Károly révén birtokba vehették dinasztikus örökségüket.

Ugyanakkor az ezek hátterében meghúzódó „Anjou birodalom” kiépítése is komoly változásokat hozott. Az az építkezés, amely Anjou I. Károly nápolyi-szicíliai király uralkodását jellemezte, hatalmas átrendeződést hozott a mediterráneum egészében, és ez mit sem változott a „szicíliai vecsernye” után sem. Jóllehet ez az esemény kényszerpályára terelte IX. (Szent) Lajos legidősebb fivérének nagyszabású terveit, sem ő, sem utódai, II. (Sánta) Károly, Martell Károly, sem I. Róbert nem mondtak le erről a birodalomról, és ez határozta meg dinasztikus politikájukat. Martell Károly gyermekei, Károly, Beatrix, Klemencia tulajdonképpen ennek a politikának a részesei voltak. Közhelynek tűnik, hogy a két leánytestvér elsősorban a dinasztikus célok eszközei voltak, míg fivérük tevőleges alakítója. Látni fogjuk azonban, hogy Klemencia aktív szerephez jutott, ha csak időlegesen is.

I. Károly húga, Klemencia életútja, ha tetszik „dinasztikus karrierje” nyugati irányba mutat, és szerves részét képezte I. Róbert nápolyi király azon vállalkozásának, amely nagyapjának, az első Anjou-ház alapítójának egy mediterrán birodalom kiépítésére irányuló terveinek megújítását jelentette. És amennyire ez nyilvánvaló, annyira meglepő, milyen kevés figyelmet szentelt a kutatás Martell Károly legfiatalabb gyermekének. Az még valamelyest érthető, hogy a magyar történetírás miért mellőzte szinte teljesen Klemenciát: sohasem járt a Magyar Királyságban, és látszólag nem játszott szerepet az ország történetében. Ez utóbbit, mint majd láthatjuk, érdemes jóval árnyaltabban kezelni. Sokkalta nehezebben magyarázható, hogy miért váltott ki olyan csekély érdeklődést Klemencia személye a nyugati, elsősorban olasz és francia történetírásban. E kérdésekre a kutatástörténeti áttekintés ad választ.

Annál is meglepőbb ez a mellőzöttség, mert a forrásadottságok kifejezetten jók, és nem is teljesen ismeretlenek a kutatás előtt. Igaz, hasznosításuk meglehetősen szélsőséges: eddig ugyanis leginkább csak a művészet- és tárgytörténeti kutatás vizsgálta azokat és vont le belőlük következtetéseket. Mindazonáltal e források (Klemencia végrendelete és ingóságainak halálát követően elkészített leltára) csak egy darabot képeznek az egész kirakós játékból. És ha közhelynek számít is, hogy a nyugat-európai forrásadottságok számottevően jobbak a magyarországi középkor

kutatói rendelkezésére álló hazai forrásanyaghoz képest, mégis érdemes rámutatni arra a tényre, hogy Klemencia esetében, jóllehet saját oklevelei és pecsétjei, számos királyi diploma, parlamenti határozatok egész csokra, sőt személyéről beszámoló írott források is rendelkezésre állnak, eddig nem készült mindezeket hasznosító teljes körű feldolgozás. Mindössze egyetlen, inkább vázlatos életrajzzal kell beérnünk, Annie M. Huffelmann 1911-es munkájával, amely azonban a mennyiségben és minőségben is talán legfontosabb franciaországi forrásanyagot nem hasznosította, nem beszélve a pápai regisztrumkönyvek adatairól.

A korai évek legtöbb eseményét sajnos továbbra is homály fedi, amelynek feltárása a fő forrásnak tekinthető nápolyi levéltár pusztulása miatt meglehetősen reménytelen vállalkozásnak tűnik. Ami biztosnak látszik: Klemencia sokáig – nagyjából 1308-ig nem játszott különösebb szerepet a dinasztikus politikában, szemben nővérével és bátyjával. Beatrix már 1296-ban, hatévesen a vienne-i dauphin,² II. János jegyese lett, és Károly is igen fiatalon – tizenéves ifjúként – „kapott lehetőséget” nagypapjától, II. (Sánta) Károlytól és nagybátyjától, I. Róberttől arra, hogy Magyarországi Mária és Martell Károly magyar trónigényének érvényt szerezzen. Ezzel szemben Klemencia kiházasításának – ami a dinasztikus érdekek érvényesítésének egyik megszokott eleme – első kísérletei igen kései időpontra, 1308 utánra esnek, amikor az Anjou hercegnő már jóval túlhaladta azt a kort, amikor az első jegyességek, házassági szerződések jellemzően megkötésre kerültek. Bár valamelyest az írói fantázia terméke, mégis jellemző lehet az a megjegyzés, amelyet az *Elátkozott királyok* szerzője, Maurice Druon ezzel kapcsolatban Klemencia szájába adott 1315-ben történt kiházasítása kapcsán: „Köszönöm, felséges nagyanyám» – nézett az ablak felé, amely mögött eltűnt Magyarországi Mária árnyéka. »Nyilván soha többé nem fogom viszontlátni. Köszönöm, hogy annyit tett értem. *Mennyire bántódtam, hogy huszonkét éves létemre még nincs férjem. Már nem is reménykedtem többé, s felkészültem, hogy kolostorba vonulok.* Igaza volt, amikor türelemre intett«.”³ 1308-ban Klemencia „már” tizenöt, a házasság tényleges megkötésekor pedig huszonkét éves volt, szemben nővérével, Beatrixszal, akit még gyermekként jegyezték el II. János vienne-i dauphinnel. Ugyanakkor Klemenciával jól párhuzamba állítható fivére, Károly, aki, bár öt évvel idősebb volt nála, mégis csupán az 1300-as évek közepén kötött először

2 A tartomány, Dauphiné története egészen a 11. század közepéig nyúlik vissza. A Karoling birodalom utódállamai közötti, elsősorban az egykori Burgund vagy más néven Arles-i Királyság területét érintő háborúk és egyezmények eredményeképpen a 11. század derekán a régióban új területi-politikai formációk jöttek létre, így a Burgund Hercegség, a Burgund Szabad Grófság (Franche-Comté). Ebbe a sorba illik Albon grófjai (I. és II. Guigues) területi hatalmának kiterjesztése a 11. században Briançon, Graisivaudan irányában. 1142-ben Albon akkori grófja, V. Guigues egyesítette Albon és Vienne területét, és vette föl elsőként a vienne-i dauphin címet (1142–1162). E dinasztia 1282-ben I. János (1269–1282) halálával férfiágon kihalt, a tartományt testvére Anna, és az ő révén Humbert, Tour de Pin ura örökölte. E frigyból született II. János vienne-i dauphin, Beatrix későbbi férje. Vö. *Mazard, Ch.*: À l'origine d'une principauté; *Lemonde, A.*: Le Dauphiné, trait d'union 129–132.

3 *Druon, M.*: Az elátkozott királyok 378. (III. Korona és méreg. 1. Búcsú Nápolytól), kiemelés: K. G.

házasságot.⁴ Az életkori hasonlóságon túl azonban összeköti az eseményeket a dinasztikus érdek, amelynek céljából e *matrimonium*ok megkötettek. Igaz, a motiváció és a „kivitelező” személye is eltérő volt. Míg az idősebb Károly házasságpolitikája *saját*, még nem teljesen biztosan a kezében levő országa feletti hatalmának megerősítését szolgálta, addig Klemencia kiházásításának tervei – amiről alább részletesen is szó lesz – leginkább I. Róbert nápolyi király törekvéseit szolgálták. Azonban még így is kérdés, miért csak a 14. század első évtizedének végén merült fel először komolyan Klemencia eljegyzése, esetleges házassága. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a szicíliai vecsernye következtében a nápolyi királyság komoly krízist élt át I. Károly és III. Péter aragón király háborúja, II. Károly fogsága, Martell Károly 1295. évi váratlan halála miatt. A nápolyi Anjouk diplomáciai mozgástere jelentősen leszűkült, illetve erejüket leginkább a Szicíliát uraló (III.) Frigyes hatalmának megtörése kötötte le. Az első komolyabb változások pedig éppen az uralkodói hatalom átadásának sorsfordító pillanataiban következtek be. 1297-ben, Martell Károly halálát követően fia, *Caroberto* helyett II. (Sánta) Károly Róbertet tette meg örökösének, ami azután 1308–1309-ben valóban meg is történt. I. Róbert uralkodásával pedig már egy jóval intenzívebb dinasztikus politika vette kezdetét. Így tulajdonképpen ez a hatalomváltás keltette életre a Klemencia esetleges kiházásításában rejlő lehetőségeket.

A legtöbb információ természetesen abból az időszakból maradt fenn, amelyben Klemencia előbb X. Lajos hitveseként francia királyné volt, majd annak halála után nem egészen másfél évtizeden keresztül özvegy királynéként élte életét. A források alapján sorsának alakulása jól nyomon követhető marseille-i partraszállásától kezdve a sebtében lebonyolított házassági ceremónián, a koronázáson, X. Lajos – 1316. júniusi – halálán, a dinasztikus utódlás reményét keltő I. (Utószületett) János világra jövetelén, majd e remény szertefoszlásán, az ezt követő provence-i éveken (1318–1321) keresztül a tényleges özvegy királynéi korszakkal bezárólag. Magyarországi Klemencia életútját, az 1293 és 1328 közötti harmincöt évet könnyű távirati stílusban összefoglalni, ugyanakkor a források ennél sokkal több részlet kibontását is lehetővé teszik.

Klemencia személyével kapcsolatban eddig elmaradtak a teljesen kézenfekvő vizsgálatok: milyen ellátásban részesült az Anjou hercegnő X. Lajos hitveseként, majd férje halálát követően özvegy királynéként. Az is jól látható, hogy jogainak érvényesítése többféle akadályba ütközött, és az özvegyi járandóság (*douaire*) kiszolgáltatása is hosszú évekig – 1322-ig – elhúzódott. Ennek pontos összetételéről, szerkezetének dinamikájáról éppúgy képet kapunk, mint egyedi és általános – a mindenkori özvegy királynékat megillető birtokok és jövedelmek rendszerének – jellemzőiről. A legfontosabb kérdések egyike, hogy mit is jelentett a korszakban a királynéi,

4 I. Károly első feleségének személye vitatott. Míg Kristó Gyula Leó halicsi fejedelem leányát, Máriát tartja az első magyarországi Anjou uralkodó nejének, addig mások, leghatározottabban Stanisław A. Sroka, elvetik ezt, és személyét Kázmér lengyel fejedelem szintén Mária nevű lányával azonosítják. Ld. *Kristó Gy.*: Károly Róbert családja; *Sroka, S.*: Ki volt Károly Róbert első felesége. Vö. *Csukovits E.*: Az Anjouk Magyarországon I 109–111; *Maléth Á.*: A Magyar Királyság 151, 955. jegyzet.

özvegy királynéi hatalom. Annál is érdekesebb kérdés ez, mert Klemencia sorsfordító időszak részese volt: az 1314–1316-os esztendőök hozták felszínre először a Capeting-dinasztia válságának első baljós jeleit. Ma már közel sem olyan lesújtó a kép az utolsó három Capeting uralkodó – X. (Civakodó) Lajos, V. (Hosszú) Fülöp, IV. (Szép) Károly – éveiről, amely annak idején Maurice Druon tollát is megihlette, és az *Elátkozott királyok* regényfolyamban testesült meg, ami azután évtizedekig meghatározta e korszak megítélését. Jóllehet Klemencia éppen végigélte ezt a korszakot, mégis mintha teljesen mellőzött lett volna, holott ő maga is időről időre cselekvő részese volt az ország belpolitikai eseményeinek. Ennek ellenére már a korabeli történetírás is csak mellékszereplőként kezelte, és ebből a kényszerű megítélésből nem is sikerült azóta sem kikerülnie. Jelen sorok megírását mégsem valamiféle – éppenséggel számos veszélyt rejtgető – „rehabilitációs” szándék vezette, hanem egyszerűen az, hogy a források egy jelentős része korábban feltáratlan maradt, más része ismert volt ugyan, de nem hasznosult kellőképpen a bennük rejtő komplex információk ellenére sem.

A kedvező, szerencsére változatos összetételű forrásanyagot megfelelő kérdésekkel szóra lehet bírni, és így lehetőség nyílik az életút majdnem teljes körű feltárására, számos újabb részlet bemutatására. A források adta lehetőségeknek teret engedve önként kínálkozik a lehetőség arra, hogy a királynéi és az özvegy királynéi hatalom jellegével, mibenlétével behatóbban foglalkozzunk, mint ahogy választ kell keressünk olyan kérdésekre, hogy Klemencia esetében milyen dinasztikus kötődések, identitás(ok) mutathatók ki. Martell Károly és Habsburg Klemencia leánya ugyanis – bár a korabeli írott forrásokban elvéve találjuk nyomát a „Magyarországi” jelző használatának – többféle dinasztikus kötődést is fenntartott: egyszerre volt nápolyi Anjou hercegnő, Árpád-házi leszármazott és Capeting királyné. Kérdés, hogy ebben mennyire járta a saját útját vagy kapott kellő indítást másoktól. Az is figyelemre méltó, hogyan viszonyult ő maga, vagy éppen hozzá az uralmat Franciaországban átvevő Valois-család, amely legalább annyira tekintette magát IX. (Szent) Lajos leszármazottjának, mint a nápolyi Anjouk, hogy az Árpádokkal fennálló rokonságról ne is beszéljünk.

Szokványos *curriculum vitae* helyett, illetve mellett tehát a következőkben elsősorban a forrásokat fogjuk vallatni. Mivel Magyarországi Klemenciára vonatkozó forrásbázis eddig nem állt rendelkezésre, így elsőként ezek rendszerezését kellett elvégezni. Az okleveles anyag tetemes része a párizsi Archives Nationales de France különböző fondjaiban lelhető fel, de egy-egy dokumentumot más levéltárakban kellett felkutatni (Archives Départementales de Bouche-de-Rhône [Marseille], Archives Départementales du Loiret [Orléans]). Klemencia éveken át szoros kapcsolatot tartott XXII. János pápával, a kiadott regisztrumkönyvek, az *Ut per litteras apostolicas* adatbázis mellett vissza kellett ellenőrizni e forrásokat a Vatikáni Apostoli Levéltár fondjaiban. A szűkebb értelemben vett levéltári állomány mellett hasznosítható okleveles anyagot rejtenek a párizsi Bibliothèque Nationale de France kézirati

gyűjteményei. Így sikerült megtalálni Klemencia végrendeletének (1328) azt a 18. századi kézzel írt másolatát, amely a szintén ez idő tájt közreadott nyomtatott változával szemben egy sokkal megbízhatóbb szöveget tartott fenn. A helyzet hasonló egy másik, szintén 1328-ban kelt forrással. Klemencia halála után ingó vagyonának eladása okán készült egy terjedelmes hagyatéki leltár, amelyet ugyan Louis Douët-d'Arcq kiadott, ám a szöveget modernizálta, azaz nem betűhív kiadást tett közzé, a tételek számozása is pontatlan. Ezeket a hátrányokat kiküszöbölendő, a többi forrással együtt ezt az inventáriumot is célszerű volt a maga teljességében közreadni. Ezzel el is érkeztünk a Klemenciával kapcsolatos források egyik legfontosabb, ám nem meglepő sajátosságaihoz: az okleveles (és az elbeszélő) források többsége már nem latinul, hanem középkori francia (*ancien français*) íródott, ami érthetően még kevésbé tette vonzóvá a *corpus* kutatását.

A levéltári anyagban szerencsés módon megőrződött Klemencia és V. Fülöp 1317. évi egyezséglevele, nem is egy, hanem két példányban, amelyen ott függenek az özvegy királyné *sigillumai*: felség- és ellenpecsétje. Ezek számos kérdést vetnek fel a dinasztikus identitást illetően, az Anjou-liliomos francia királyi címer mellett az Árpádok uralkodói szimbólumának szerepeltetése miatt.

A források sorában nem nélkülözhetjük az elbeszélő források híradásait sem. A francia történetírás egyik leggazdagabb korszakáról van szó: a Guillaume de Nangis műveinek folytatásaitól kezdve a Grandes Chroniques de France első változataiig számos narratív szöveget, valamint egy-egy elszórt közép-európai krónikát lehet vallatóra fogni. Céлом nem a korszak elbeszélő forrásainak teljességre törekvő bemutatása, csupán azokkal foglalkozom, amelyek információkat örökítettek meg Klemenciáról. A bejegyzések felgyűjtése mellett értékelni is kell azokat, igyekezve választ adni arra a kérdésre, miért olyan esetleges egy valamelyest „egzotikus” hercegnő, királyné, királyi özvegy szerepeltetése.

A korábbi kutatás viszonylag sokat foglalkozott az ingóságok jegyzékében szereplő számtalan tárggyal, természetesen előnyben részesítve az értékeesebb ötvös-remeket, kristályokat, nemes szöveteket, ruházatot, bútorokat, könyveket. És jóllehet e kutatások számos részletet feltártak a könyvkultúrát, a kulturális örökséget, az asztaltartást illetően, mégis több kérdést is nyitva hagytak. E gazdag anyag ugyanis sokkal többet rejt magában: Klemencia végrendeletével összevetve következtethetünk az adományozások, ajándékozás és a vásárlások alapján a kulturális örökség belső felépítésére, szétosztásának szempontjaira, valamint – jóval korlátozottabban – személyes vagy éppen „megszokott”, a társadalmi álláshoz, az uralkodói reprezentációhoz méltó jellegére. És végül számos eleme van ennek a kulturális örökségnek, amely lehetőséget ad a dinasztikus reprezentáció és identitás(ok) vizsgálatára.

Ez utóbbi szempontjából a képi, építészeti és régészeti források sem érdektelenek. A családi és dinasztikus emlékhely (*memoria*) kialakításának igénye teljesen egyértelműen kimutatható Klemencia esetében is, legyen szó a párizsi domonkosok kolostoráról, a saint-denis-i apátságról vagy éppen a domonkos apácák aix-en-pro-

vence-i Notre-Dame de Nazareth-rendházáról. Érdekes volt ezeket összevetni a nápolyi Anjouk dinasztikus identitását kifejező képi ábrázolásokkal.

A források értelmezése változatos lehetőségeket tartogat. Klemencia életútjának nagyobb része most már részleteiben is megismerhetővé válik, leszámítva az 1293–1308 közötti éveket, amelyek a források pusztulása miatt továbbra is homályban maradnak. Feltárhatóvá vált ugyanakkor a királynéi, utóbb özvegyi ellátást biztosító birtokok, jövedelmek *rendszere*. Megtudhatjuk azt is, hogy ezek mely fontosabb központok, fő, alkalmi és mellékrezidenciák mellett szerveződtek meg. Részleteiben is feltárható Klemencia udvartartása is, a tisztségviselők, a különböző egyházi és világi szolgálatot teljesítő személyek legtöbbször név szerint is ismertek. Sőt, kitapintható a személyes kapcsolatok egész rendszere: a bensőségebb kört jelentő udvarhölgyeken keresztül Klemencia rokonságával, keresztgyermkeivel bezárólag. Ez a rekonstrukció számos tanulsággal szolgál az udvar tagjainak mozgását illetően Nápolytól, Párizson keresztül a Magyar Királyságig.

Számos forrás értékes felvilágosítással szolgál Klemencia dinasztikus identitásával kapcsolatban. Olyasvalakivel van ugyanis dolgunk, akinél egyszerre mutatható ki a kötődés IX. (Szent) Lajos leszármazottjaihoz, a Capetingekhez szintén szoros szálakkal kapcsolódó Anjoukhoz és az Árpádokhoz. Kérdés, hogy ezt mennyiben tekinthetjük Klemencia sajátjának vagy külső hatások eredményeként kialakuló összetett identitásnak. Ehhez kapcsolódóan érdemes kitérni Klemencia családi kapcsolataira is, ami egyúttal visszavezet bennünket a Kristó Gyula által felvetett problémához. A néhai szegedi professzor joggal fogalmazta meg: *„további vizsgálatok tárgya, hogy Károly Róbert miért nem igyekezett erőteljesebb kapcsolatokat kiépíteni befolyásos hűgaival, hiszen Klemenciából – ha rövid időre is – Franciaország királynéja, Beatrixból pedig a vienne-i vicomte felesége lett”*.⁵ Vizsgálataim tisztázták, hogy Klemencia és Károly kapcsolata eléggé esetleges volt: az utóbbi még 1310 táján igyekezett eszüként felhasználni Klemenciát a magyarországi belpolitikai helyzet stabilizálása érdekében, majd hosszú szünet következett, hogy azután 1323–1325-ban megint egy tiszavirág-életű kapcsolatfelvétel tanúi legyünk a zágrábi püspökség betöltésével kapcsolatban. Végül még egy, valószínűleg Klemenciához, és Károly másik leánytestvéréhez, Beatrixhoz köthető esemény jellemzi ezt az alkalmyszerű kapcsolattartást: 1329-ben Beatrix fiatalabb fia, a későbbi II. Humbert vienne-i dauphin került Károly udvarába, majd innét Nápolyba ment – valójában inkább küldték –, és ott közreműködött I. Károly fia, András és Johanna házasságkötésében, azaz a hön áhított nápolyi örökség visszaszerzésének kimunkálásában. Természetesen mindez már inkább az első magyar Anjou uralkodó szándékait tükrözte, és jóval inkább Beatrix és Károly kapcsolattörténetének lapjaira tartozik, hiszen Klemencia 1328. október 13-án távozott az élők sorából.

5 Kristó Gy.: Károly Róbert családja 15.

Az idősebb nővér alakja, ha lehet, még Klemenciánál is jóval elmosódottabban rajzolódik ki. Ez részben annak köszönhető, hogy róla sokkal kevesebb adattal rendelkezünk. Nem véletlenül, hiszen neve elvéve bukkan fel férje, II. János dauphin idején és annak halálát követően, miután Beatrix ciszterci apáca, apátnő lett, szintén ritkán szólnak róla a források. Egy-egy fontosabb mozzanatra mégis rávilágít néhány forrás, amelyek – így fiának, II. Humbert-nek a Magyarországra küldése, vagy Dauphiné ideiglenes kormányzata – mintegy megtörték a visszavonult apáca-élet mindennapjait. I. Károly magyar király idősebb húgának életútja sokkal tömörebben összefoglalható, szemben fia, II. Humbert fordulatokkal teli sorsával.⁶ A jelen munka mégsem vállalkozik sem Beatrix, sem II. Humbert életének monografikus feldolgozására. A jelen kötet alapjául szolgáló akadémiai doktori értekezésembe ugyan beépítettem a Beatrix és Humbert személyével összeköthető, a dinasztikus identitás és reprezentáció szempontjából releváns elemeket. Ennek ellenére itt most az áttekinthetőség érdekében csak Klemencia személyére szorítkozom, testvére és unokaöccse életútjának bemutatását mellőzöm, mert ez maga is megtöltene egy önálló kötetet.

Martell Károly és Habsburg Klemencia leánya, Klemencia „klasszikus dinasztikus karriert” futott be. Klemenciát Nápoly kikötőjéből Franciaországba vezette, részese volt az utolsó Capetingek történetét jellemző fájdalmas eseményeknek, miközben megőrizte azoknak az emlékeknek a gyökereit, amelyek átszöttek az akkori Anjou területeket: Nápolyét, Magyarországot, Provence-t és Franciaországot. Olyan, gyakran érdemtelenül mellőzött személyiség volt, aki e sokféle kötődés okán megérdemli, hogy leporoljuk a vele kapcsolatos forrásokra ráakódott évszázados port.

E munkához az indíttatást elsősorban egy 2010-ben körvonalazódott kutatási terv szolgáltatta. Ekkor fogalmazódott meg az a felvetés, hogy alaposabb vizsgálat alá kellene vetni az Anjou hercegnők szerepét a dinasztikus identitás kialakulásában. Az eredeti terv egy konferencia megszervezése volt, amely a sokat ígérő „Anjou hercegnők” munkacímét kapta, és amelynek célja e téma új szempontokból történő vizs-

6 A személyével foglalkozó történeti irodalom, a róla alkotott kép átfogó bemutatására ld. *Galland, B.*: Les papes d'Avignon. Többek között kiemelendő a gazdag forrásanyagból Humbert Pilat titkár emlékiratai, de természetesen sok más korabeli okleveles anyag felhasználható. A történeti érdeklődés inkább a 17. századtól figyelhető meg, Nicolas Chorier (1612–1692) és Valbonnais márkai személyében. Az előbbi inkább ellenőrizetlen történeti elbeszélésfolyam, sőt számos obszcén művet is írt, illetve élete végén levéltári forrásokkal kereskedett. Valbonnais egész más (a grenoble-i Számvevő Kamara elnöke), pontos, forrásokra alapozott munkát ad ki a kezéből. Kettejük közül Chorier fest fekete képet II. Humbert-ről, Valbonnais mértéktartóbb. A 19. században Jules Guiffrey elég kritikusan nyilatkozik Chorier elfogultságáról, felületességéről, túlzó, elhamarkodott ítéleteiről. Ugyanakkor maga is teljesen negatívan nyilatkozik Humbert (és VIII. Guigues) uralkodói képességeiről. Ezen a vonalon halad Paul Fournier is, gyakorlatilag fő felelősnek teszi meg az utolsó vienne-i dauphint, aki szerint csak hibákat vétett. Ez lett az uralkodó kép a későbbi szerzőknél. Elmozdulás csak Vital Chomel, Gérard Giordanengo és Françoise Autrand írásaiban tapasztalható. Ezen kívül – de ezt már nem Bruno Galland jegyzi meg – hasonló elmozdulás figyelhető meg Anne Lemonde írásaiban is. *Chorier, N.*: Histoire générale du Dauphiné; *Guiffrey, J. J.*: Histoire de la réunion du Dauphiné; *Fournier, P.*: Le dauphin Humbert II; *Chomel, V.*: Rois de France; *Lemonde, A.*: Delfinato, un piccolo grande stato; *Lemonde, A.*: Le Dauphiné, trait d'union; *Lemonde-Santamaria, A.*: Autour du transport du Dauphiné.

gálata volt, az időközönként megrendezett nemzetközi „Anjou konferenciák” keretében. Bár a terv különböző anyagi természetű nehézségek miatt meghiúsult, az ötletgazdák – Marie-Madeleine de Cevins, Jean-Michel Matz és jelen sorok írója – nem mondtak le arról, hogy legalább néhány ide vonatkozó tanulmányt összegyűjtsenek és közzé tegyenek. Ezekből állt össze a *Les princesses angevines. Femmes, identité et patrimoine dynastiques (Anjou, Hongrie, Italie méridionale, Provence, XIII^e–XV^e siècle)* – *Varia* – *Atelier doctoral* – *Regards croisés* című tanulmánykötet, amely a *Mélanges de l'École française de Rome – Moyen Âge* jóvoltából jelenhetett meg 2017-ben. Ezek a tanulmányok különböző nézőpontokból vizsgálták meg, milyen formában járultak hozzá a hercegnők az Anjou örökség és identitás létrejöttében és tovább örökítésében.

Miért érdemes újra elővenni a témát? Martell Károly és Habsburg Klemencia leányaival kapcsolatban egyrészt az utóbbi évek kutatásai során számos teljesen új levéltári forrás került napvilágra, ami kivételesen szerencsés dolognak mondható. Másrészt ezeket a korábbi kutatás előtt nem ismeretlen egyéb forrásokkal kiegészítve további vizsgálódási irányok tárultak fel, amelyek jobban árnyalják a nápolyi és a magyarországi Anjouk dinasztikus politikáját, segítenek jobban megérteni az emlékhely-képzés, a dinasztikus identitás összetevőinek alakulását, jelentőségét a 14. század első felének mozgalmas történései közepette. Ezen kívül jobban megérthetjük a királynéi és különösen az özvegy királynéi intézmény, lét alakító tényezőit a járandóságok rendszerén, megoszlásán keresztül, a rezidenciák, az udvartartás felépítésén, összetételén, a személyi kapcsolatok jelentőségén át a kulturálishagyaték-képződés, -átadás kérdéskörével bezárólag. Talán szokatlan módszer, de a vizsgálat kiterjed nemcsak a kortárs véleményekre – az elbeszélő források segítségével –, hanem mintegy kitekintésként Klemencia „utóéletére” is. A mellőzöttség, a statisztaszerep ugyanis mind a kortárs, mind a későbbi irodalmi (és filmes) adaptációkban jól tetten érhető. Összességében új források bevonásával nem egyszerűen egy gazdagabb, részletesebb Klemencia-életrajz megalkotása volt a cél, hanem személyének többféle nézőpontú vizsgálata, az összetett szöveggörnyezet gazdaság-, társadalom-, kultúrtörténeti összefüggéseinek rendszerszerű elemzése. Ezek segítenek megérteni a maga teljességében a dinasztikus kötődés, identitás(ok) jelentőségét a korszakban, ami ugyanakkor betekintést ad a magyarországi Anjouk nyugati kapcsolatainak egy eddig alig ismert részébe is.